

การศึกษาหลักพรหมวิหารธรรมในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครู

นางสุทธิดา เสารยะวิเศษ

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ภาคพิเศษ)

ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตนครราชสีมา

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ของการศึกษา ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาหน้าที่ของครู (๒) เพื่อศึกษาหลักพรหมวิหารธรรมในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครู (๓) เพื่อประยุกต์หลักพรหมวิหารธรรมในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครู

ผลการวิจัยพบว่า

๑) ครู คือ ผู้ทำหน้าที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์ มีหน้าที่สำคัญดังต่อไปนี้ คือ ๑. อบรม สั่งสอนศิษย์ให้มีความรู้ ๒. อบรมจริยธรรมให้แก่นักเรียน ๓. สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม ๔. เป็นกัลยาณมิตร ๕. ให้บริการแก่สังคมหรือบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม เมื่อครูปฏิบัติหน้าที่ของครูสมบูรณ์แบบ ทำให้ศิษย์มีความรู้ควบคู่ เป็นเยาวชนที่ดีมีความรู้และคุณธรรมย่อมเชื่อได้ว่าปฏิบัติหน้าที่ของครูได้อย่างสมบูรณ์แบบ มีจิตวิญญาณแห่งความเป็นครูอย่างแท้จริง

๒) หลักพรหมวิหารธรรมในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครูกล่าวคือ ครูจะต้องเป็นบุคคลผู้มีคุณธรรม โดยดำรงตนอยู่ในพรหมวิหารธรรม คือ เมตตา คือความรักปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข กรุณา คือความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ มุทิตา คือความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข อุเบกขา คือความวางใจเป็นกลาง เที่ยงธรรมดุจดั่งตราขึง เมื่อครูได้ปฏิบัติตามหลักพรหมวิหารธรรมอย่างเคร่งครัดทำให้ส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ครู ทำให้ประสบความสำเร็จในกระบวนการเรียนการสอนและตำแหน่งหน้าที่การงานที่พึงประสงค์และเป็นเหตุได้รับการสรรเสริญจากบัณฑิต ตลอดจนมีความสุขร่มเย็นในอาชีพครูและบรรดาศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย สามารถอยู่กับสังคมในโลกปัจจุบันอย่างมีความสุข

๓) การประยุกต์หลักพรหมวิหารธรรมในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครู เมื่อครู

อาจารย์ที่มีพรหมวิหารธรรมเป็นหลักธรรมประจำใจและนำหลักธรรมนี้มาประยุกต์ใช้ในการส่งเสริม การปฏิบัติหน้าที่ ต่อศิษย์ ต่อตนเองและอาชีพ ต่อโรงเรียนและชุมชน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ย่อม เชื่อได้ว่าปฏิบัติหน้าที่ของความเป็นครูได้อย่างสมบูรณ์แบบ มีจิตวิญญาณแห่งความเป็นครูอย่าง แท้จริงและบรรลุถึงความสำเร็จตามมุ่งหวัง ตามที่สังคมให้การยกย่องและเทิดทูน สมกับที่ได้ชื่อว่า ครูเป็นกัลยาณมิตรและปูชนียบุคคล

Abstract

This thesis. The purpose of the study, three factors : (1) to study the role of teachers, (2) to the sublime states in promoting the performance of teachers, (3) to apply the virtues justified in promoting the performance of teachers. The results showed that

The teacher is the student teaching Have a greater and harder than any job in the world. Function of current teachers important it is to educate and teach the knowledge, academic and ethical act. Teacher to disciple, Section 24 has the intelligence, knowledge can be used to advantage in the occupation. The prosperity of the society and the nation. The teacher is a leader in the development of people and society to have a good concept of the nation country. Suggests a harmonious society together. To the peace of society And there is no great hardship. And teachers will have to have faith in a teacher. Maintain conduct according to Buddhism. To be a good model forever.

Justified in promoting the virtues of a teacher is on duty. The teacher must be a person with a moral. Their existence is justified by the following virtues is love, compassion, goodwill wanted him to be happy. Mental relations with the stretching out and thought it beneficial to humans, animals around. Please help the poor, the suffering. An absorbing treatment to relieve the suffering of those animals suffering sympathetic joy is pleased when others well-being. Sanity Entertainment luminosity Blithe with symptoms Always cheerful animals who served in normal life. Congratulations stones when he was Wellbeing grow even more. Bland is a neutral trust This is justified by the existence of the considered wisdom . Is a mental straight Woodruff scale upright Not inclined to love and hate Considers karma. This

should be good or evil. An accompanying their reasonable And to diagnose and follow along fairly well known phlegmatic calm look. When no more should be done. Responsibility for his own good , he should be their own. Or he should have been an equation with their responsibilities . When a teacher has fulfilled the duty to promote the virtues fairly strict teacher . Shall have a complete physical , mental self and others. Make success in the teaching process and the job is desirable , and that has won praise from graduates . Peaceful and happy career teachers and those who Sisyanusis . Society in today's world can live with happily .

The main application sublime states in promoting the performance of teachers. The sublime states where teachers share their love and understanding of generosity. eulogy And equity per pupil The personal and professional Schools and communities , both in front and behind. Teachers with a sublime states of mind and the principles applied this principle in promoting the performance. To provide students with the knowledge and integrity concurrently, which makes a good young quality in the future of the country is indeed the name of a teacher's duties perfectly. The spirit of a teacher, and truly attain the aim. According to the Society, praised and emulated. Worthy to be called a teacher a good friend and matriarch.

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันปัญหาเกี่ยวกับเด็กและเยาวชนในสังคมไทย มีแนวโน้มที่จะเป็นปัญหา มากขึ้นไปตามสถานการณ์^๑ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่ปีบริดตัวอย่างสูง ในขณะนี้ เช่น ปัญหาเด็กถูกทอดทิ้ง เด็กกำพร้า เด็กอนาถา เด็กเร่ร่อน นอกจากนี้ ยังมีบุตรนอกสมรสครอบครัวแตกแยกหย่าร้าง ปัญหากระทำความผิดหรือประพฤติตนไม่เหมาะสม ปัญหาประกอบอาชีพขายบริการทางเพศ ปัญหาทางด้านจิตใจ ศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรมของเด็กและเยาวชนที่เสื่อมลง มีค่านิยมเกี่ยวกับสังคมที่ไม่ถูกต้อง คนหนุ่มสาวขาดการเตรียมตัวก่อนที่จะออกเรือน และมักไม่มีเวลาในการอบรมเลี้ยงดูบุตรธิดา และความเสื่อมของคนเริ่มจากครอบครัวที่ไม่มั่นคงเป็นสาเหตุสำคัญ

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญการพัฒนามนุษย์ เริ่มตั้งแต่เด็กและเยาวชน ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้ในมงคลสูตรว่า “ ๑. บุตรดี ๒. ภรรยาดี ๓. การสงเคราะห์บุตรและภรรยาเป็นมงคลอัน

สูงสุด เป็นเหตุแห่งความเจริญอย่างสูงสุด เป็นอุดมอย่างยิ่ง” จากคำกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญในการอบรมสั่งสอนเด็ก ในสังคาลสูตร ได้กำหนดหน้าที่ที่บุคคลพึงปฏิบัติต่อสังคมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า การปฏิบัติช่วยเหลือสงเคราะห์ตามทิศ ๖ ถือว่าเป็นหน้าที่ที่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาซึ่งถือว่าเป็นครู ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) อบรมให้วางตนเป็นคนดี (๒) สอนจนให้เกิดความสันตติชิตเจน (๓) ชี้แจงให้รู้แจ้งปฏิบัติตามได้จริง (๔) ให้กำลังใจจนผลงานดีเด่นในหมู่เพื่อนฝูง และ (๕) ช่วยคุ้มครองเป็นที่พึ่งพำนักในทิศทั้งหลาย

ดังนั้นผู้ที่มีบทบาทในการอบรมสั่งสอนเด็กและเยาวชนซึ่งเป็นอนาคตของชาติ ให้เป็นคนดีคนเก่ง มีคุณธรรมคือครู ซึ่งเป็นเสมือนบิดามารดาคนที่สองของนักเรียน ครูจึงหมายถึง บุคคลที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์ และผู้เป็นตัวอย่างที่ดีในการดำเนินชีวิต ครูในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ และครูที่ดีนั้นจะต้องมีพรหมวิหารธรรม เป็นหลักธรรมประจำใจ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พรหมวิหารธรรม ได้แก่ เมตตา ความรัก ความปรารถนาดีต่อศิษย์ กรุณา มีความเอื้ออาทรในการให้ความรู้ มุทิตา มีความยินดีเมื่อเห็นศิษย์ประสบความสำเร็จในตำแหน่งหน้าที่การงาน อุเบกขา มีความไว้วางใจในความรู้ ความสามารถของศิษย์ในการพึ่งพาตัวเองเพื่อเอาตัวรอดในสังคมและวางเฉยในบางกรณีเพื่อปล่อยให้ศิษย์แก้ปัญหาด้วยตัวเอง เป็นต้น

ดังนั้น จุดประสงค์ในการทำวิจัยนี้ ผู้วิจัยสนใจศึกษาหลักพรหมวิหารธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ในความเป็นครูที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ครูในสังคมไทยปัจจุบัน เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีของครู และเพื่อการประยุกต์ใช้ในกระบวนการเรียน การสอนให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ครูและนักเรียน

(๓) วิธีการดำเนินวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาพรหมวิหารธรรมในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครู” ในครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Quality Research) ซึ่งเป็นไปตามขั้นตอนและวิธีการดำเนินการวิจัย โดยการแบ่งข้อมูลออกเป็น ๒ ประเภทดังนี้

๑) เอกสารปฐมภูมิ (Primary sources) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก ตันฉบับภาษาบาลี คัมภีร์พระไตรปิฎก ตันฉบับภาษาไทย

๒) เอกสารทุติยภูมิ (Secondary sources) ได้แก่ วรรณคดี ฎีกา อนุฎีกา วิทยานิพนธ์ ตำรา เอกสาร บทความ และปาฐกถาที่เกี่ยวข้อง

ซึ่งผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาศึกษา เพื่อหาข้อสรุปผลในเรื่องการศึกษาหลักพรหมวิหารธรรม ในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครูในการเรียนการสอน ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เพื่อนำมาใช้ในการประยุกต์หลักพรหมวิหารธรรมในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครูในการเรียนการสอน

๔. สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การศึกษาหลักพรหมวิหารธรรมในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครูครั้งนี้ สามารถสรุปผลได้ดังนี้

๑. หน้าที่ของครู

ผลการศึกษาพบว่า ครู คือผู้สั่งสอนศิษย์ มีหน้าที่ที่ยิ่งใหญ่ซึ่งจะต้องเหน็ดเหนื่อย กล่าวคือต้องใช้ความพยายามความอดทนอย่างมาก เปรียบเสมือนเกษตรกรชาวไร่ ชาวนา ผู้ปลูกต้นไม้ ต้องใช้เวลาอย่างมาก ก่อนที่ต้นไม้เหล่านั้นจะออกดอกออกผล เป็นผู้นำศิษย์ไปสู่ความสำเร็จ กล่าวคือ ครูจะต้องให้ความรู้และปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ให้กับศิษย์ คือให้ศิษย์มีความรู้ดี มีความประพฤติดี และมีสุขภาพดี สิ่งเหล่านี้ จะเป็นตัวนำไปสู่ความสำเร็จรุ่งเรืองในชีวิต ครูจะต้องหนักแน่นด้วยความรู้และความประพฤติ ภาระหน้าที่ที่รับผิดชอบในกระบวนการเรียนการสอนให้ศิษย์เป็นคนดีนั้น ย่อมทำได้ยากอย่างยิ่ง ดังนั้น งานในหน้าที่ของครูจึงเป็นงานที่ยิ่งใหญ่และหนักกว่างานใดๆในโลก เป็นกัลยาณมิตรและปูชนียบุคคล คือ ครู จะต้องเป็นผู้นำทางด้านความรู้ ความคิด และสติปัญญาของศิษย์ ไม่ใช่เป็นผู้ทำหน้าที่สอนหนังสือเพียงอย่างเดียว แต่จะต้องทำหน้าที่ยกระดับจิตใจของศิษย์ให้สูงขึ้นด้วยคุณธรรม คือกัลยาณมิตรธรรม ทิศ ๖ และอคติ ๔ ลดความเห็นแก่ตัว ความริษยา ความโลภ ความโกรธ และหลงผิด และให้มีจิตสูงขึ้น พ้นจากอบายมุขทั้งหลาย เป็นผู้ทำหน้าที่เปิดประตูแห่งจิตวิญญาณของศิษย์ให้พ้นไปจากกรอบทางความคิดแบบเก่าๆ ต้องสอนให้ศิษย์รู้จักคิดเป็น มีวิจารณญาณที่ถูกต้อง มีวิสัยทัศน์กว้าง เข้าใจถึงความหมาย และคุณค่าของการศึกษาที่แท้จริงและเป็นแบบอย่างที่ดีของมวลมนุษย

เพราะฉะนั้น ครูที่มีคุณภาพนั้น จะต้องมีความรู้ มีความเชี่ยวชาญในงานด้านวิชาการ พร้อมทั้งจะถ่ายทอดความรู้ ความสามารถที่มีอยู่แก่ศิษย์ ให้มีการพัฒนาทางด้านสติปัญญาให้สูงขึ้นไปด้วย ทั้งมีหน้าที่สำคัญยิ่ง ในการยกวิญญาณของมนุษย์ทั้งหลายให้สูงขึ้นเปี่ยมไปด้วยคุณธรรม ซึ่งครูต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อศิษย์ ต่อตนเองและอาชีพ ต่อโรงเรียนและชุมชนอย่างเคร่งครัด ทำให้สังคมยอมรับว่า ครูเป็นผู้มีสำคัญในการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าให้แก่สังคมมนุษย์ในทุกด้าน

ทุกยุคสมัย

๒. หลักพรหมวิหารธรรมส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครู

ผลการศึกษาพบว่า หลักพรหมวิหารธรรมในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครูกล่าวคือ ครูเป็นบุคคลผู้ทำหน้าที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์ เป็นผู้ที่อยู่ในฐานะกัลยาณมิตร คือเป็นผู้นำทางสติปัญญาและเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้เรียน ซึ่งจะเป็นอนาคตที่ดีของประเทศชาติ เพราะฉะนั้น ครู จึงมีความสำคัญอย่างมากในฐานะปูชนียะบุคคลและแม่พิมพ์ของศิษย์ เนื่องจากผู้เรียนจะเป็นอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับครูผู้ทำหน้าที่หล่อหลอม ด้วยเหตุนี้ ครู จึงควรมีจิตสำนึก ในหน้าที่ของความเป็นครูให้มากและถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของครู กล่าวคือ จะต้องเป็นบุคคลผู้มีความหนักแน่น ความสามารถและคุณธรรม โดยดำรงตนอยู่ในพรหมวิหารธรรม ดังนี้ เมตตา คือความรักปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่เมตตาและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า กรุณา คือความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจอันจะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ มุทิตา คือความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง ด้วยอาการแช่มชื่น เบิกบานอยู่เสมอต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอกงามยิ่งขึ้น อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรง เทียงธรรมดุจดั่งตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรม ที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติ ไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับที่ความรับผิดชอบของตน เมื่อครูอาจารย์ได้ปฏิบัติตามหลักพรหมวิหารธรรมในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ครูอย่างเต็มที่ ย่อมมีจิตใจที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายจิตใจของตนเองและผู้อื่น ทำให้ประสบความสำเร็จในกระบวนการเรียนการสอนและตำแหน่งหน้าที่การงานที่พึงประสงค์และเป็นเหตุได้รับการสรรเสริญจากบัณฑิต ตลอดจนมีความสุขร่วมเย็นในอาชีพครูและบรรดาศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย สามารถอยู่กับสังคมในโลกปัจจุบันอย่างมีความสุข

๓. ประยุกต์หลักพรหมวิหารธรรมส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครู

ผลการศึกษาพบว่า ประยุกต์หลักพรหมวิหารธรรมในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครู กล่าวคือ ครูในฐานะเป็นพ่อ-แม่ที่สองของศิษย์ จำเป็นต้องมีพรหมวิหารธรรม มาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน การประพฤติปฏิบัติตนในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครู ต่อศิษย์ ต่อตนเองและอาชีพ ต่อโรงเรียนและชุมชน เมตตา คือความรัก ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่เมตตา และคิดทำประโยชน์ กรุณา คือความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจอันจะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อน มุทิตา คือความยินดี ในเมื่อศิษย์และผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง ด้วยอาการแช่มชื่น เบิกบานอยู่เสมอ พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอกงาม ยิ่งขึ้น อุเบกขา คือ

ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรง เทียบธรรมดุจดังตราขี้กิ้ง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นการกระทำ อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติ ไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจ มองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขาได้รับผิดชอบตนได้ดี แล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือ เขาควรได้รับผลอันสมกับความรับผิดชอบของตน

หลักพรหมวิหารธรรมที่ครูแบ่งปันความรัก ความเข้าใจ ความเอื้ออาทร ความชื่นชมยินดี และความเที่ยงธรรมต่อศิษย์ ต่อตนเองและอาชีพ ต่อโรงเรียนและชุมชนทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง ครูอาจารย์ที่มีพรหมวิหารธรรมเป็นหลักธรรมประจำใจและนำหลักธรรมนี้มาประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ เพื่อให้ลูกศิษย์มีความรู้และมีคุณธรรมควบคู่กันซึ่งจะทำให้เป็นเยาวชนที่ดี มีคุณภาพในอนาคตของประเทศย่อมเชื่อได้ว่าปฏิบัติหน้าที่ของความเป็นครูได้อย่างสมบูรณ์แบบ มีจิตวิญญาณแห่งความเป็นครูอย่างแท้จริงและบรรลุถึงความสำเร็จตามมุ่งหวัง ตามที่สังคมให้การยกย่องและเทิดทูน สมกับที่ได้ชื่อว่า ครูเป็นกัลยาณมิตรและปวงชนียบุคคล

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับหลักพรหมวิหารธรรมในการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของครู ผู้ศึกษาวิจัยจึงขอเสนอแนะ ดังนี้

- ๑) ครูควรสอดแทรกหลักธรรมควบคู่ไปกับหน้าที่การสอนให้มากยิ่งขึ้น
- ๒) ครูควรปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ศิษย์ซึ่งจะเป็นเยาวชนที่ดีมีคุณภาพของประเทศชาติ ต่อไปในอนาคต
- ๓) ครูควรให้ความสำคัญต่อศิษย์เพื่อพัฒนาให้ศิษย์เป็นคนดีและเจริญในสังคม

บรรณานุกรม

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.๒๕๓๕.

-----**พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

เฉลียว บุรีภักดี .**ลักษณะครุฑี.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ตำรวจ,๒๕๒๐.

ปัญญานันทภิกขุ.**หน้าที่ของคน.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา,๒๕๒๕

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช).**ธรรมสารที่ปณี.** พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๔

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.**พิมพ์ครั้งที่ ๔,

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พรรณทิพย์ วรรณศิริบุศย์. **จิตวิทยาครอบครัว.** พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร :

พิฑูร มะลิวัลย์. **หลักการสำหรับพัฒนาชีวิต.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา,

๒๕๔๗.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์,๒๕๕๖..

เสนีย์ มีทรัพย์. **ครุธรรมนิยมในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ,** กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,๒๕๓๐.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๖ กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

อาภรณ์ ใจเที่ยง. **หลักการสอน .** กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์ โอ เอส. พรินติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๐.

(ที่มา: บทความทางวิชาการ)